

Més

Les desigualtats en les condicions de vida dels grups socials a Catalunya

Cristina Sánchez. Universitat de Girona

Introducció

Aquest article és un resum dels resultats de la investigació realitzada amb les dades de la primera onada (anys 2001-2002) del Panel de desigualtats socials (PaD) de Catalunya sobre l'estructura social del nostre país i els elements clau que la caracteritzen.¹

El PaD Catalunya és una enquesta panel –es repeteix cada any a les mateixes persones– que du a terme la Fundació Jaume Bofill amb una mostra representativa de la població de Catalunya de 16 anys o més i que comprèn 1.991 famílies i més de 5.000 individus en el primer treball de camp.

L'objectiu central de l'anàlisi que aquí presentem ha estat establir quins grups formen l'estructura social en la societat actual, i quines distàncies s'estableixen entre ells a partir de les condicions de vida, els usos, els costums i les pràctiques socials de tot tipus que recull el qüestionari del PaD. L'anàlisi dels grups socials desenvolupada amb les dades del PaD vol donar compte de quins grups coexisteixen en l'estructura social de Catalunya. Si analitzem quins són i com són, qui en forma part i què els defineix, podrem explicar el tipus de recursos i béns socials que tenen uns i no altres, i l'efecte que això té en la vida de cadascú, en la convivència i la situació familiar i en el conjunt de la societat.

La distribució desigual dels béns i els recursos socials és una de les característiques determinants de totes les societats conegudes, i el seu conei-

xement és bàsic per poder explicar els mecanismes amb els quals opera la desigualtat en cada societat i moment històric concrets. En aquest projecte no s'aborda directament l'anàlisi de la pobresa i l'exclusió social perquè considerem que per entendre-la cal fixar el marc general de desigualtat de cada societat. És a dir, cal entendre el fenomen des d'una perspectiva relacional, partint de l'anàlisi de les desigualtats socials que determinen les característiques i la distribució dels grups socials en la actualitat a Catalunya.

Malgrat que la recerca que presentem és essencialment una recerca d'estructura de classes, la metodologia dissenyada parteix d'un plantejament d'anàlisi global de l'estructura social per tal d'acostar-se, en la mesura que les nostres dades ens ho permetin, a una explicació tan comprensiva com sigui possible de les diferents dimensions de les desigualtats i perfilar tan acuradament com sigui possible tots aquells aspectes que dibuixen avui dia l'exclusió social, més enllà de la mera pobresa econòmica.

És per això que la recerca es basa en l'anàlisi de les condicions de vida de totes les llars de Catalunya, tant d'aquelles que tenen bona situació i oportunitats socials com aquelles que no les tenen. Així mateix, en la recerca s'han fet servir, alhora, tant variables individuals com familiars per establir les condicions de vida dels individus. Les desigualtats socials són alhora individuals i familiars, però ni les primeres

ni les segones per separat expliquen totalment la posició social dels individus, és per això que en l'anàlisi s'han tingut en compte les dues dimensions.

Tota aquesta complexitat del plantejament analític ens ha fet dissenyar una metodologia d'anàlisi basada en l'aplicació de tècniques estadístiques multivariants mitjançant el programa de tractament de dades SPAD (Système Portable pour l'Analyse des Données) a partir d'un disseny de recerca en dues etapes. Una primera d'anàlisi de correspondències múltiples per àmbits temàtics (ingressos, educació, habitatge, cultura política...) per resumir i estructurar la informació atès el gran volum de variables d'anàlisi de què disposa el PaD, i una segona, l'anàlisi de correspondències múltiples final, on els resultats dels àmbits s'han incorporat, al costat de les variables clàssiques de l'estructura social, com a variables sintètiques d'anàlisi.²

Els nostres resultats identifiquen tres grups centrals que defineixen l'estructura social actual: la classe mitjana propietària, la classe mitjana assalariada i la classe treballadora. La classe mitjana propietària està formada per aquelles persones que treballen pel seu compte o formen part de l'empresa

1. Sánchez Miret, Cristina; Quintana Garrido, Núria. «Les classes socials a Catalunya: desigualtats en les condicions de vida dels grups socials». A: *Estructura social i desigualtats a Catalunya*. Volum 1. Barcelona: Fundació Jaume Bofill, 2005.

2. *Op. cit.*

familiar, majoritàriament petits empresaris i autònoms de la indústria, els serveis i l'agricultura. La classe mitjana assalariada està formada principalment per tècnics alts i mitjans i una bona part del conjunt de persones que desenvolupen tasques administratives. I la classe treballadora, bàsicament pels treballadors, qualificats i no qualificats, de la indústria i els serveis. Grups socials històricament coneguts però que se'ns presenten caracteritzats amb nous elements i amb contrastos diferents entre ells i entre els mateixos grups que els formen respecte a les condicions de vida.³

Hem de tenir present, però, que el PaD ens ha permès desenvolupar una anàlisi molt acurada dels grups centrals de l'estructura social; tanmateix aquesta recerca no abasta els grups més extrems: els més rics i els més pobres si fem servir només paràmetres de riquesa per identificar-los. Aquesta és

una limitació que comparteixen totes les grans enquestes perquè són grups, per motius diferents, sense significació estadística a la mostra.⁴

Els resultats

L'evolució social ha tingut diversos efectes en les desigualtats que defineixen les diferents oportunitats o la manca d'elles que caracteritzen cada grup social, i que determinen quins són i en quins aspectes els que queden exclosos, i també els que queden inclosos i per tant gaudeixen dels béns socials que aquesta societat suposadament posa a l'abast de tothom. La fisonomia de les classes no és la mateixa que en etapes anteriors; molts comportaments de classe han deixat de ser-ho i n'han aparegut de nous, de manera que el perfil dels grups socials en alguns aspectes s'ha allunyat dels estereotips clàssics, especialment pel que fa referència a la classe treballadora.

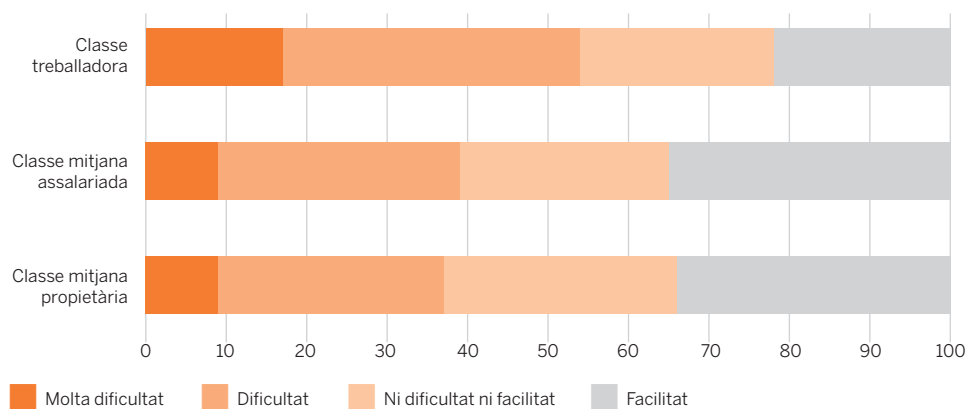
El que no ha canviat, i això és el que interessa més des del punt de vista de la desigualtat social, és que entre la classe mitjana i la classe treballadora hi ha una diferència important pel que fa al nivell de benestar. La classe mitjana, tant la propietària com l'assalariada, gaudeix d'una millor situació econòmica, sense que això vulgui dir que no hi hagi diferències dins de la mateixa classe mitjana. En conjunt la situació de les llars de classe treballadora mostra molts més casos de situacions problemàtiques, com dificultats per arribar a fi de mes (gràfic 1) o d'altres referents a impagaments que veurem més endavant.

Ara, bé, tenir una situació econòmica millor no vol dir exactament

3. La nostra anàlisi mostra vuit grups diferenciats però que s'identifiquen en una lògica clàssica de classes socials. És a dir, hi ha una divisió clara en les condicions de vida de tots aquells grups que són de classe treballadora respecte dels que són de classe mitjana. Alhora també queda plasmada la divisió interna dins de la classe mitjana en la identificació de les dues fraccions, l'assalariada i la propietària, i en la identificació dels diferents estrats que la formen. Vegeu Sánchez Miret i Quintana Garrido, *op. cit.*

4. El grup amb millor posició social es defineix per una situació dominant en una o diverses àrees socials, la qual cosa proporciona als individus que el formen poder i privilegis dels quals no gaudeixen la resta dels seus conciutadans. Formen una elit de grans empresaris de tot tipus (indústria, comunicació,...), governants, alts càrrecs de l'administració pública, etc., normalment amb lligams estrets entre ells que els permeten mantenir la seva posició i la de les seves famílies d'una generació a l'altra. D'altra banda, l'enquesta té una mostra basada en les dades censals, això fa que totes aquelles persones en situació irregular i sense domicili fix no en formin part.

Gràfic 1. Dificultat de les llars per arribar a fi de mes

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

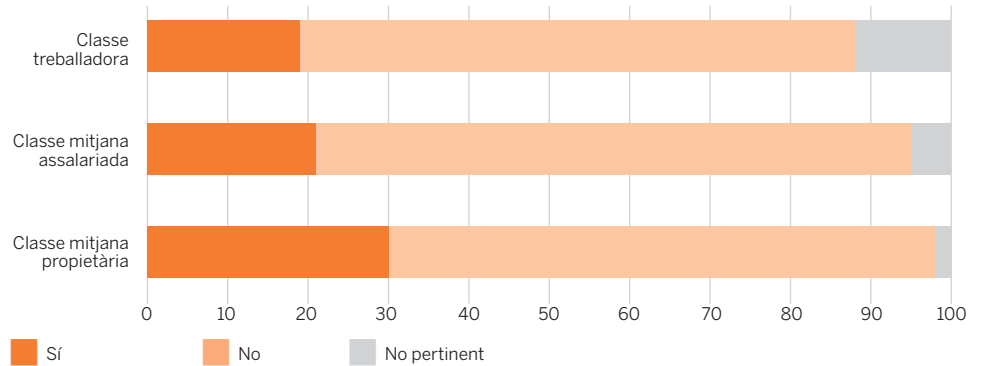
tenir una qualitat de vida millor. Per exemple, la manca de salut i la manca de temps per al lleure són aspectes que incideixen negativament en el benestar. Tenir o no tenir temps de lleure està relacionat amb la posició en el mercat i amb l'etapa del cicle reproductiu per la qual s'està passant. En aquest segon aspecte les famílies de classe mitjana i les de classe treballadora que tenen fills petits a casa són els que més problemes tenen amb el lleure.

D'una banda, la jornada laboral és molt llarga, més la de la classe mitjana que la de la classe treballadora, especialment de la classe mitjana propietària; de l'altra, la situació econòmica de la classe treballadora no els permet alleugerir una part de les responsabilitats domèstiques en la mateixa mesura que a la classe mitjana.

No ha estat precisament la classe mitjana aquella que més ha renunciat o ha disminuït la seva participació en el mercat laboral per atendre les responsabilitats domèstiques, sinó que aquest comportament es dona molt més a la classe treballadora malgrat l'empitjorament en la situació econòmica que suposa (gràfics 2, 3 i 4).

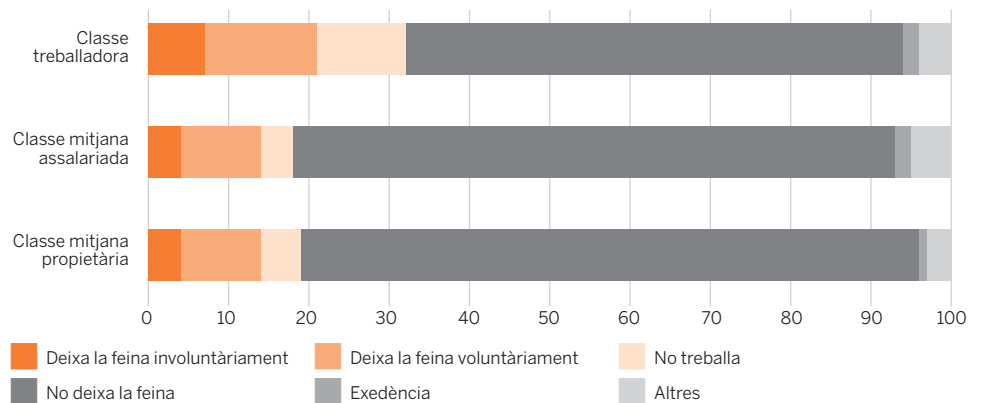
En les dues classe socials, la mitjana assalariada i la treballadora, ha coincidit en alguns casos l'acomiadament de les dones de la feina o la no-renovació de contracte en tenir un fill, però aquesta és una característica bàsicament de la classe treballadora, que és la que presenta un percentatge estadísticament significatiu.

Gràfic 2. Canvis en la jornada laboral per tenir cura dels fills i filles

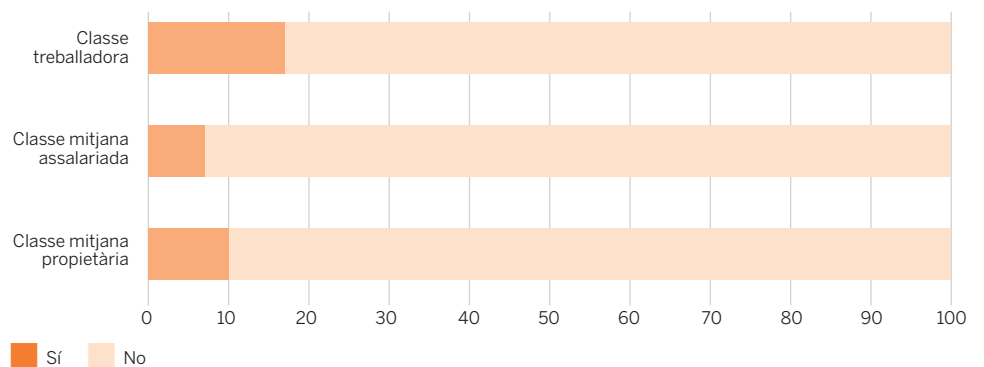
Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 3. Abandonament del mercat laboral en tenir un fill/a

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 4. Abandonament del mercat laboral per tenir cura d'un familiar

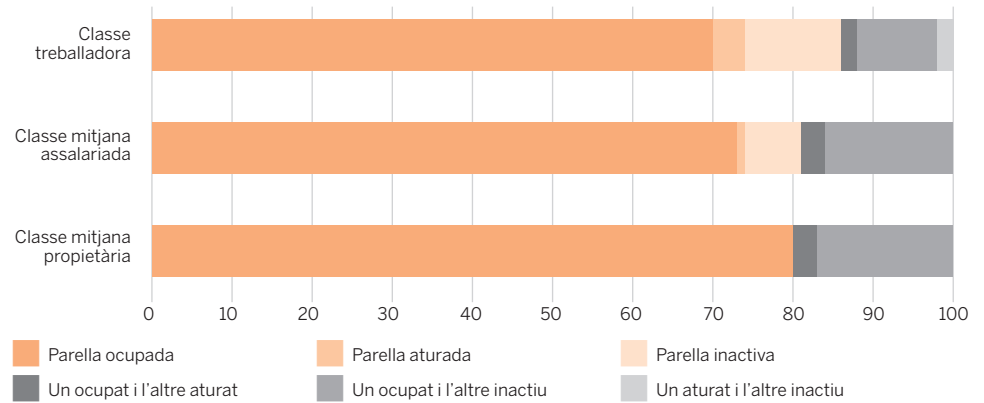
Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Amb l'atur passa el mateix, en tots els grups socials trobem casos d'atur, però aquest és significatiu a la classe treballadora, especialment en les llars en què els dos membres de la parella estan aturats, que són les situacions més precàries tant socialment com econòmicament parlant. Així també, a la classe treballadora és on el percentatge de les llars on els dos membres de la parella són inactius és més alt (gràfic 5).

Anar a l'escola privada, concertada o no, no és només un comportament de la classe mitjana, com es considera habitualment. Encara que és cert que hi ha més casos en aquesta classe social, les famílies de classe treballadora també porten els seus fills a aquest tipus de centre (gràfic 6). Alhora, però, és la classe treballadora la que contesta significativament que haguessin volgut una altra escola per als seus fills i filles.

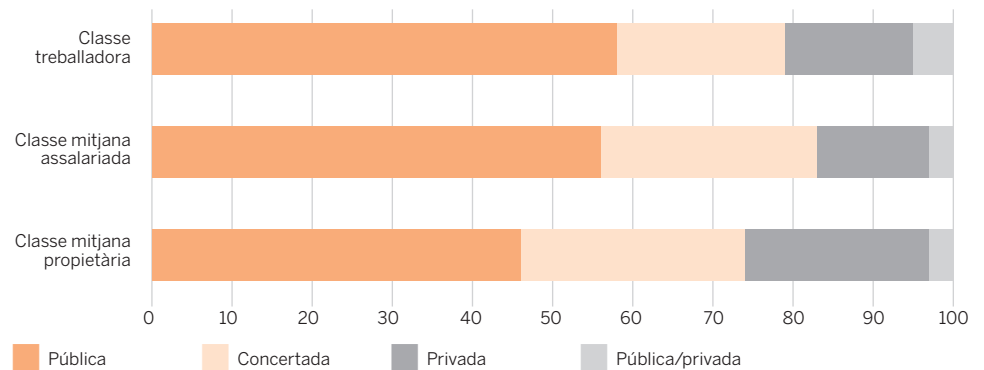
Dèiem que la salut és un aspecte que cal tenir en compte per qualificar el benestar, i és curiós constatar que tenir o no mala salut no només depèn de l'edat. A Catalunya tenim dos grups de l'estructura social molt envellits, tots dos de classe treballadora, un amb no massa dificultats per arribar a fi de mes (grup III de classe treballadora) i un altre amb moltes dificultats per fer-ho (grup IV de classe treballadora). El primer posa molt més bona nota a la seva salut de mitjana que no pas el segon, encara que la classe treballadora en conjunt és la que pitjor percepció té de la seva salut (gràfic 7).

Gràfic 5. Situació respecte a l'activitat laboral del nucli de la llar

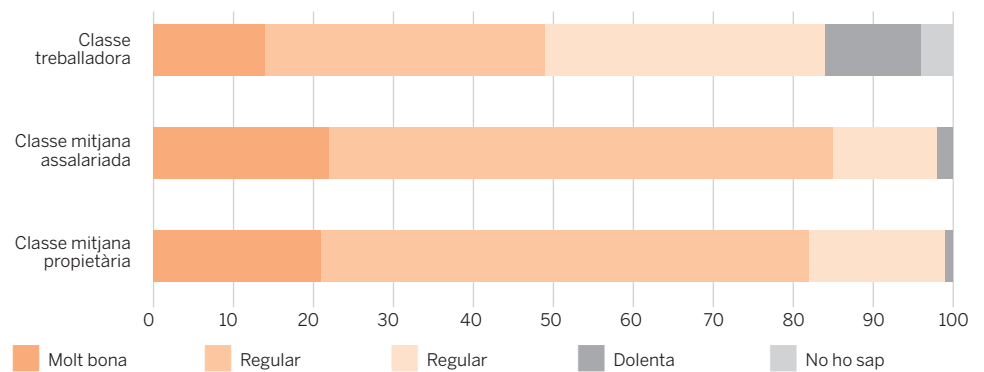
Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 6. Tipologia d'escola on van els fills i filles

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 7. Estat de salut percebut

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Ser gran no vol dir ser pobre o estar exclòs socialment, encara que hi hagi moltes més persones grans pobres que no pas joves. És a la classe treballadora on hi ha una diferència més clara entre estar jubilat o no pel que fa al nivell de riquesa. És només a la classe treballadora on trobem una diferència interna en condicions i estil de vida entre aquelles persones més grans i aquelles més joves. Tanmateix, si quan mesurem la pobresa ho fem només a partir dels ingressos o de la despesa, perdem una part d'informació sobre la totalitat del patrimoni econòmic que incideix especialment entre la població més gran, i també entre la no assalariada, de manera que no copsem en tota la seva dimensió la situació econòmica d'un individu o d'una llar.

El que no podem negar és que ara per ara envellir augmenta el risc de pobresa sobretot en aquells casos en què el pas de l'activitat productiva a la inactivitat productiva suposa un descens important en els ingressos. També s'ha d'assenyalar que bona part de la gent gran queda exclòs dels nous processos i béns socials. No només per una qüestió de diners, sinó perquè la generació a la qual es pertany marca l'estil de vida. Per exemple, la nostra població gran, especialment la de classe treballadora i la de classe mitjana propietària, té pautes de consum basades en l'austeritat, tot al contrari que la població jove. Alhora, no tota, però la majoria, viu d'esquena a les noves tecnologies.

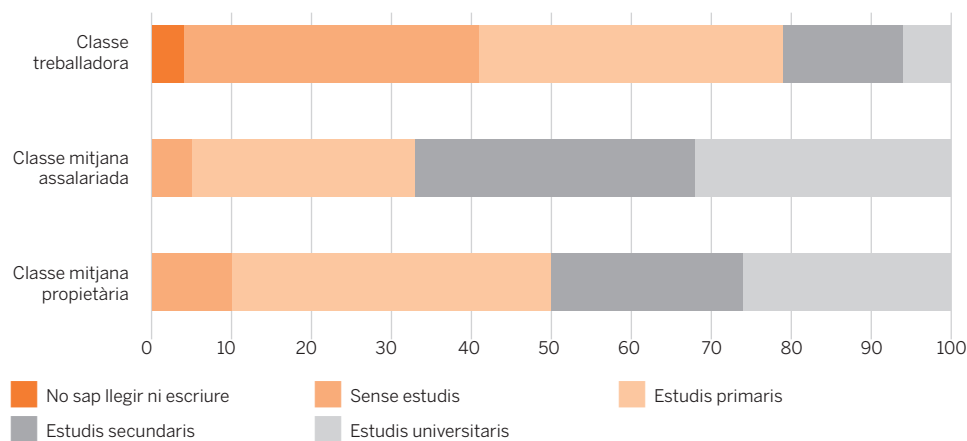
En les noves generacions també hi ha canvis importants. Els estudis estan perdent bona part del seu poder en l'estructuració dels grups. Ara encara tenim una estructura social fortament determinada pel nivell educatiu (vegeu el gràfic 8), però encara que les dades no ho reflecteixen s'observa que amb l'augment del nivell educatiu entre els més joves les credencials educatives perden força en l'estructuració de les noves generacions. Alhora també s'evidencia que el mercat no ha ofert a totes les generacions les mateixes condicions de treball i que els més joves, malgrat tenir un capital acadèmic millor, entren al mercat amb unes condicions de treball pitjors que els seus pares.

L'estructura familiar de les llars no és gaire diferent d'una classe social a l'altra, si no és perquè l'edat dels membres que les formen són molt diferents

i això fa variar el nombre de llars amb fills i l'edat dels fills que encara hi viuen (vegeu el gràfic 9). És cert que, per exemple, en el repartiment del treball domèstic, en la classe mitjana hi ha menys llars on només se n'ocupa la dona, però no hi ha la mateixa diferència entre classes en la coresponsabilització home-dona en la realització i coordinació del treball domèstic i familiar (vegeu el gràfic 10).

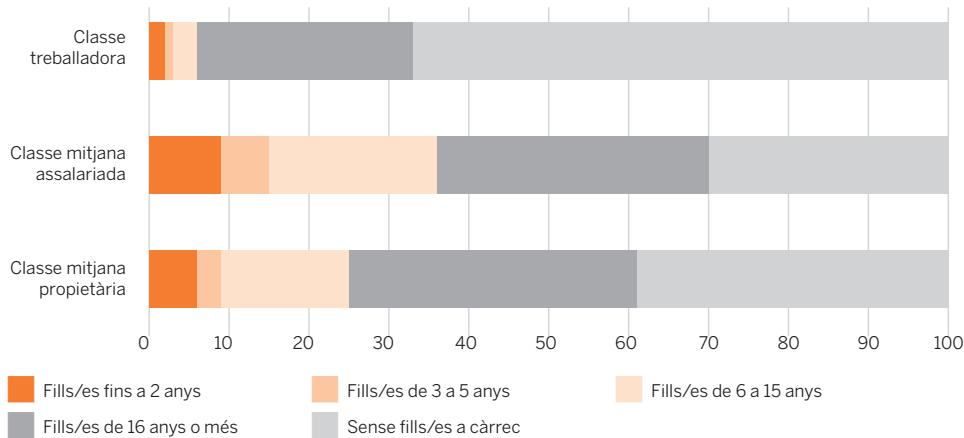
Alhora, situacions com la monoparentalitat, les separacions o els divorcis, que en algun moment s'han pogut considerar com un signe de modernitat i un comportament de classe mitjana, no mostren diferències segons les classes actualment. És més, és al grup més ric i més a l'avantguarda social de la classe mitjana assalariada —els tècnics alts i els directors i gerents— on hi ha un percentatge més baix de separacions i divorcis en la nostra anàlisi.

Gràfic 8. Nivell educatiu de la persona entrevistada

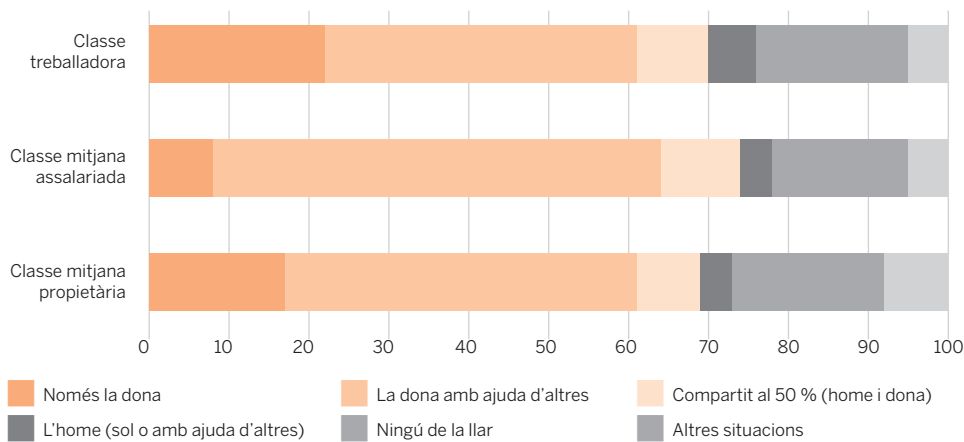
Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 9. Llars segons l'edat dels fills i llars sense fills a càrrec

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 10. Coordinació del treball domèstic i familiar

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Amb l'esdevenir de la societat el contingut del concepte de família ha anat canviant, no només per les noves formes de convivència, sinó també —i a això ens volem referir aquí— perquè aquest s'ha anat fent cada vegada més sinònim de llar. Però el que passa a les llars no s'entén sense tenir en compte

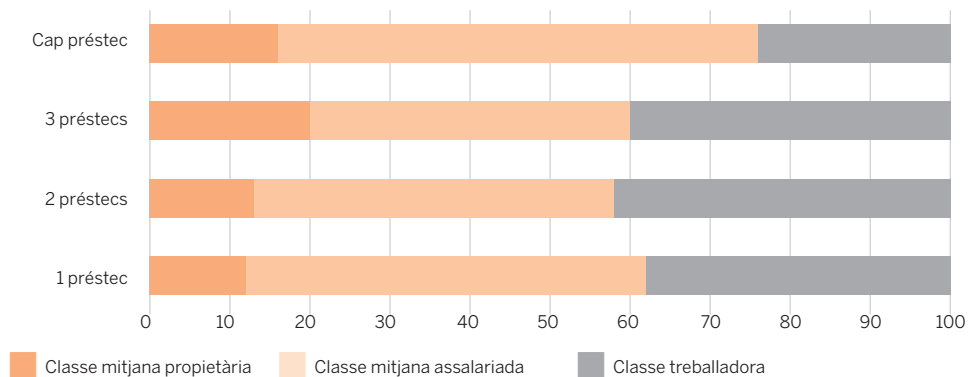
la família que depassa les parets de la llar. La importància de la xarxa familiar és òbvia en les dues classes socials, però sembla que té un paper més important en la classe treballadora que no pas en la classe mitjana, tant en el suport econòmic com en ajuda en la cura de les persones.

L'endeutament és un altre aspecte que ha canviat en la definició dels grups socials. Actualment estar endeutat no és una característica de la classe treballadora, ni tampoc en general un indicador de classe social. El que és una característica de classe és la capacitat d'endeutament i el tipus d'endeutament que es té. La classe mitjana, tant l'assalariada com la propietària, és la que té més capacitat d'endeutar-se amb préstecs o hipoteques. La classe treballadora combina aquest tipus d'endeutament, això sí de menor nivell, amb el retard en pagaments de tot tipus (gràfics 11 i 12).

No podem deixar de parlar d'un dels aspectes clau de la vida dels catalans: l'habitatge. Aquest és el tema cabdal per a moltes famílies: la majoria de preocupacions giren entorn d'aconseguir-ne, canviar-ne o millorar-lo.

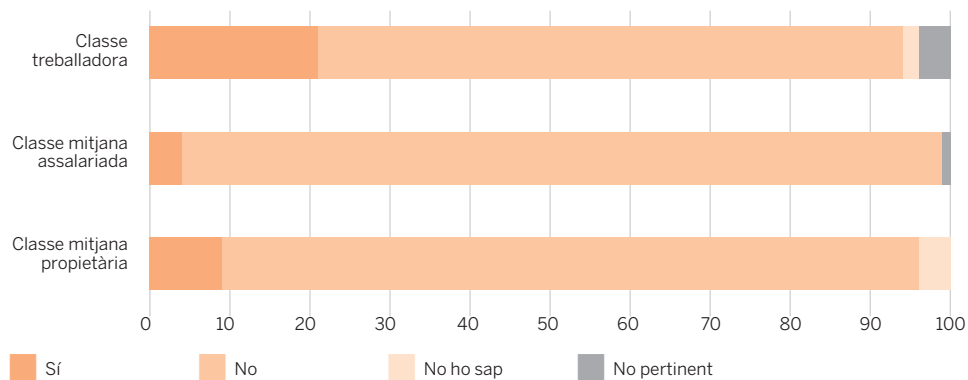
No hi ha diferències significatives segons la classe social pel que fa a la importància que té la despesa de l'habitatge per a la llar, malgrat que sí que n'hi ha en la quantitat i les dificultats que suposa per al pressupost familiar; tampoc hi ha una diferència significativa en la proporció dels que estan descontents amb el seu habitatge, ni amb els que diuen que no canvien de lloc perquè no ho poden pagar. En el que sí que hi ha diferències entre les classes és en les condicions de l'habitatge, en el retard en els pagaments (gràfic 12) i en l'entorn. Estar de lloguer, tenir menys superfície o problemes greus en l'habitatge és una característica de

Gràfic 11. Nombre de préstecs a la llar

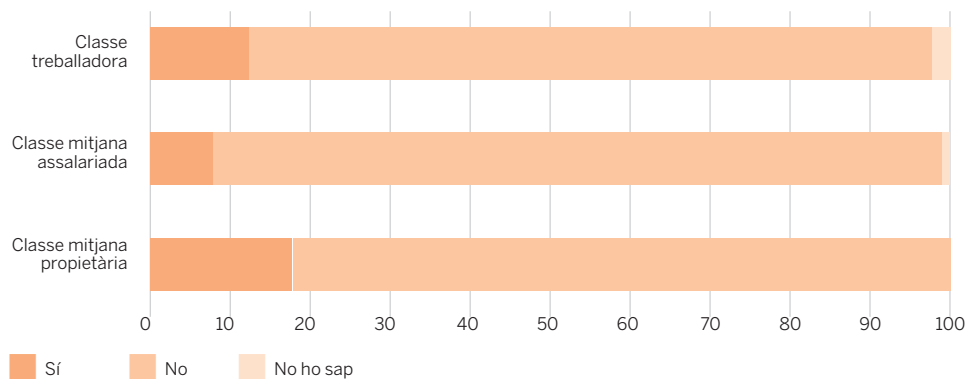
Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 12. Retard en el pagament de préstec o hipoteca de l'habitatge

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

Gràfic 13. Opinió sobre l'existència de la igualtat d'oportunitats

Font: Sánchez i Quintana, 2005.

la classe treballadora; també ho és el descontentament amb el barri i la percepció que l'entorn en el qual es viu no és l'adient per pujar els fills.

Per acabar, a més de les diferències en les condicions de vida de les classes socials, les dades també ens permeten constatar com canvia la percepció de la vida i dels problemes segons el benestar econòmic de què es gaudeixi. D'una banda, com més alta és la posició social, com millor ens sembla que ens ha anat, més ens pensem que ha estat gràcies al nostre esforç, malgrat ser conscients que les desigualtats socials existeixen. De l'altra, més ens preocupem del que passa al món i de com és la nostra societat potser perquè la immediatesa de la nostra vida quotidiana no presenta gaires dificultats (gràfic 13).

Conclusions

La desigualtat social es mostra en la comparació tant individual com familiar de la disposició de les oportunitats, els béns i els serveis socials, que assenyala certs col·lectius amb bones o molt bones condicions d'existència i d'altres amb pitjors o molt pitjors situacions. La privació o la riquesa, però, no són una qüestió merament individual o familiar, és essencialment social, és a dir, té a veure amb allò que socialment defineix els individus i les famílies.

Això és el que mostren els resultats del PaD Catalunya, en determinar que la pertinença de classe és un element clau per explicar quins individus i quines famílies es trobaran en una bona

o en una mala situació de benestar social. Els comportaments cada vegada s'assemblen més i van perdent el seu segell de classe, però les condicions de vida entre els grups socials continuen sent diferents. Aquest fet és el que realment dóna sentit a l'existència de les classes com a tals i dóna mesura de la importància que tenen analíticament parlant per estudiar la pobresa i l'exclusió social.

La classe mitjana, tant l'assalariada com la propietària, mostra un nivell més alt de benestar que no pas la classe treballadora en tots els àmbits analitzats. Així i tot, ni l'un ni l'altre són grups homogenis, sinó que dins d'aquests trobem situacions diverses, especialment lligades a l'etapa del cicle vital (edat, relació amb l'ocupació, edat dels fills, etc.).

La classe mitjana assalariada i la classe mitjana propietària mostren més semblances que no pas divergències entre elles, alhora que ambdues amb la classe social que més distància tenen és amb la classe treballadora. La classe mitjana assalariada i la propietària són les que més elements tenen en comú, però així i tot hi ha àmbits on no comparteixen la mateixa situació: nivell educatiu, noves tecnologies, llengua, habitatge, treball domèstic i familiar, i posició social. I en menor mesura, però també significativament, en algun dels aspectes tractats de la situació econòmica: propietats, retard en els pagaments, esforç econòmic i préstecs.

Les desigualtats entre la classe mitjana propietària i la classe treballadora són més de posició social, actituds i valors que no pas de condicions objectives d'existència, tot i que hi ha força diversitat dins de la mateixa classe propietària. Això no vol pas dir que visquin de la mateixa manera ni individualment ni familiarment; de fet, en l'àmbit de privació mostren realitats completament oposades, també en el del repariment del treball domèstic i familiar, en el nivell educatiu, en la salut i en com puntuen els diferents aspectes de la seva vida. S'escurcen les diferències entre ambdues classes —tot i que continuen sent prou significatives— en altres aspectes, com per exemple, l'habitatge i el barri on viuen, en el nivell econòmic, préstecs, despeses i retard en els pagaments, i en les relacions familiars (solidaritat entre membres tant de cura com econòmica).

Entre les famílies de la classe treballadora i la classe mitjana assalariada hi ha diferències significatives en tots els àmbits analitzats, però se situen com a més properes el lloc on viuen, no pas el tipus d'habitatge, el nombre de propietats, alguns aspectes de la situació econòmica (esforç econòmic en capítols de despesa com l'educació dels fills i el pagament de l'habitatge) i, a escala individual, el posicionament polític.

Els resultats de la nostra recerca deixen clar que en l'anàlisi social de les desigualtats no es pot confondre l'estil de vida amb les condicions de vida. El

que s'esdevé amb l'evolució de la industrialització és que cada vegada hi ha aparentment menys comportaments de classe, perquè el consum s'ha convertit en l'estàndard de l'estatus social. El que comprem i en què gastem han fet que ens assemblen: un director i un treballador de fàbrica poden haver anat al mateix lloc de vacances o tenir el mateix cotxe; o el director de l'empresa i la secretària poden haver vist la mateixa obra de teatre o portar els nens a la mateixa escola, però això no vol pas dir que tinguin la mateixa posició de classe. Ni que gaudeixin del mateix nivell de benestar.

Les condicions reals d'existència dels diferents grups socials s'han fet menys transparents, menys evidents, però segueixen existint i són les que dibuixen l'entramat real de l'estructura social. És a dir, són les semblances i les diferències entre les condicions socials de vida les que en definitiva produeixen les desigualtats socials. Encara que els béns consumits siguin els mateixos, les oportunitats de consumir-los no són les mateixes per a totes les classes socials, i l'esforç que suposa aquest consum també és completament diferent. Som en un món d'aparences, en el qual el consum és el rei, però no ens podem quedar amb aquest miratge.

D'altra banda, no podem fer sinònim de benestar social un alt nivell de consum. El benestar social no és això, ni tan sols un alt nivell d'ingressos, malgrat que segurament ambdós són

aspectes amb un pes important en la seva definició. Quan parlem de benestar no ens referim només a aspectes materials de la nostra existència, sinó a totes les dimensions de l'ésser humà i de la seva relació amb els altres. Alhora, en aquelles vessants purament materials no ens referim a un nivell determinat, sinó que només pot ser mesurat des d'un punt de vista relatiu. Per tant el més rellevant en l'anàlisi dels nostres resultats no és pas el nivell de benestar de cada classe, que també ho és, sinó les diferències de benestar entre les classes. El sol fet de l'existència d'aquestes diferències ja ens parla d'una societat desigual. Aquesta és una característica de la societat invariable en el temps i en l'espai: la desigualtat entre els individus segons la posició social que ocupen, és a dir, la classe social a la qual pertanyen.

L'estructura de classes és permanent, les classes que la formen, no, i la pertinença de classe de cadascú tampoc. Posicions que semblen iguals no ho són. No ho són perquè aquells amb qui conviu són diferents, i per això una persona aturada amb les mateixes característiques individuals que una altra no té les mateixes condicions de vida, ni les mateixes oportunitats socials. Depèn de com és la seva llar, depèn de la resta de membres amb qui conviu. És a dir de la família, en

aspectes clau del benestar, com mostra l'anàlisi del PaD.

D'altra banda, posicions que semblen iguals no ho són tampoc per motius diferents, però això només es veu amb l'anàlisi de les trajectòries, tant la del conjunt de la societat com la de cada un dels individus que la formen. Ho podem comprovar comparant l'evolució dels grups amb les anàlisis longitudinals que permetrà el PaD. Però en els resultats de la nostra anàlisi s'entreuen diferències de solidesa en la posició dels diferents grups socials que ens fan pensar en una estructura més polaritzada que la imatge que presenta. Hi ha grups amb posicions més sòlides i grups en posicions més inestables. En el cas de la classe mitjana assalariada hi ha una diferència molt important entre el seu grup més benestant i la resta. La posició dels primers està plenament consolidada, en canvi els altres dos grups mostren una posició menys estable. Aquí no és important si uns són més rics que els altres, sinó durant quant de temps poden mantenir el nivell assolit i si la tendència és a augmentar-lo o no. Haurem d'observar si aquests dos grups que ara es posicionen com a classe mitjana continuen mantenint la posició com a grup, o una bona part dels seus efectius passa a engruixir la classe treballadora. La direcció que prengui la seva trajectòria dependrà

principalment de l'estabilitat del mercat laboral i de la continuïtat de les condicions de treball de què gaudeixen actualment.

La manca de solidesa de la posició social preocupa aquests grups amb posició més feble, especialment aquells que poden iniciar un procés de mobilitat descendent, però és una preocupació que plana sobre tot el conjunt de la societat. La inestabilitat del mercat es reflecteix en l'estructura social, la fa més mòbil, sense que això sigui un tret positiu. Per això ha esdevingut essencial assegurar l'estatus, perquè és més evident ara que en etapes anteriors que la posició de classe no la tenim assegurada al llarg de tota la nostra vida, i el risc d'exclusió social està força present especialment en moments d'inestabilitat econòmica.

Per intentar evitar la inestabilitat, per blindar la nostra posició, assegurarem tot allò que podem (la jubilació, el cotxe, la casa, l'educació dels fills...) i dediquem una part molt important de les nostres vides i dels nostres esforços a garantir-nos un sostre en el qual viure, com si la casa, especialment, però també la resta de béns que puguem acumular, ens permetessin, malgrat els canvis que es puguin produir, mantenir la nostra posició de classe, atès que la majoria de la població no ho pot fer assegurant la seva situació de mercat.

Bibliografia

- BATISTA, J.M.; SUREDA, J. «Análisis de correspondencias y técnicas de clasificación: su interés para la investigación en las ciencias sociales y del comportamiento». A: *Infancia y Aprendizaje*, 39-40 (1987): 171-186.
- BAXTER, J. et al. *Class analysis and Contemporary Australia*. Melbourne: The Macmillan Company of Australia Pty. Ltd., 1991.
- BECHHOFFER, F.; ELLIOTT, B. *The Petite Bourgeoisie. Comparative Studies of the Uneasy Stratum*. Londres: The MacMillan Press Ltd., 1983.
- BENZECRI, J. P. *L'analyse des données*. París: Dunot, 1973.
- BERGER, P. L. *La revolución capitalista. Cincuenta proposiciones sobre la prosperidad, la igualdad y la libertad*. Barcelona: Península, 1991.
- BOTTOMORE, T. *Classes in Modern Society*. Londres: Harper Collins Academic, 1991.
- BOURDIEU, P. *La distinción. Criterios y bases sociales del gusto*. Madrid: Taurus, 1988.
- BURROWS, R.; MARSH, C. *Consumption and Class. Divisions and Change*. Nova York: St. Martin's Press, 1992.
- CACHÓN, L. *¿Movilidad social o trayectorias de clase? Elementos para una crítica de la sociología de la movilidad social*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas: Siglo Veintiuno de España Editores, S.A., 1989. Colección «Monografías», 100.
- CAINZOS, M. A. «Clases, intereses y actores sociales: un debate postmarxista». *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 46 (1989): 81-100.
- CALVERT, P. *The Concept of Class*. Nova York: St. Martin's Press, 1982.
- CARABAÑA, J. [dir.]; GONZÁLEZ, J. J. [coord.]. *Clases sociales: estudio comparativo de España y la Comunidad de Madrid*. Madrid: Comunidad de Madrid, 1992.
- [ed.]. *Desigualdad y clases sociales. Un seminario entorno a Erik O. Wright*. Madrid: Fundación Argentaria: Visor Distribuciones, 1995.
- DE FRANCISCO, A. [comp.]. *Teorías contemporáneas de las clases sociales*. Madrid: Zona Abierta, 1992, núm. 59-60.
- CARCHEDI, G. «Reproduction of social classes at the level of production relations». *Economy and Society*, vol. 4, (1975): 361-417.
- *Class Analysis and Social Research*. Oxford: Basil Blackwell Ltd., 1987.
- CORNEJO, J. M. *Técnicas de investigación social: el análisis de correspondencias*. Barcelona: Promociones y Publicaciones Universitarias, 1988.
- CREDOC. *Le système d'enquêtes sur les conditions de vie et aspirations des français 1978-1982. Rapport préliminaire Phase V, i Rapport final phase V*. París: Centre de Recherche pour l'Étude et l'Observation des Conditions de Vie, 1984.
- CROMPTON, R. *Class and Stratification. An Introduction to Current Debates*. Cambridge: Polity Press, 1993.
- FEITO ALONSO, R. *Estructura social contemporánea. Las clases sociales en los países industrializados*. Madrid: Siglo Veintiuno España Editores, 1997.
- FUNDACIÓ JAUME BOFILL. *Les desigualtats socials a Catalunya*. Barcelona: Mediterrània, 1999.
- MARSHALL, G.; et al. *Social Class in Modern Britain*. Londres: Unwin Hyman Ltd., 1989.
- MIGUÉLEZ, et al. *Desigualtat i canvi: l'estructura social contemporània*. Barcelona: Proa, 1997.
- RUNCIMAN, W. G. «How many Classes are there in Contemporary British Society?». *Sociology*, vol. 24, núm. 3 (1990): 377-396.
- SÁNCHEZ CARRIÓN [ed.]. *Introducción a las técnicas de análisis multivariable aplicadas a las ciencias sociales*. Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas, 1984.
- SÁNCHEZ, C. *La definició dels grups socials a la regió metropolitana de Barcelona. Un problema teòric i metodològic*. Tesi (doctorat). Universitat Autònoma de Barcelona, 1994.
- SÁNCHEZ, J. et al. *Informe per a la Catalunya del 2000*. Barcelona: Mediterrània, 1999.
- SCASE, R. *Class. Buckingham*. Open University Press, 1992.
- SUBIRATS, M.; SÁNCHEZ, C.; DOMÍNGUEZ, M. *Grups i classes socials a la Regió Metropolitana de Barcelona. Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 1990. Condicions de vida i hàbits de la població*. Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona, 1992.
- «Clases sociales i estratificación». A: *Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona 2000*. Barcelona: IERMB, 2003.
- TEZANOS, J. F. *La sociedad dividida. Estructura de clases y desigualdades en las sociedades tecnológicas*. Madrid: Edicusa, 2001.
- VAN PARIJS, P. «Una revolución en la teoría de las clases». *Zona Abierta*, 59-60 (1992): 187-228.
- WRIGHT, E. O. *Classes*. Londres - Nova York: Verso, 1989.
- «Reflexionando, una vez más, sobre el concepto de estructura de clases». *Zona Abierta*, 59-60 (1992): 17-126.
- et al. «The Non-effects of Class on the Gender Division of Labor in the Home: A Comparative Study of Sweden and the United States». *Gender and Society*, vol. 6, núm. 2 (1992): 252-282.
- [ed.]. *The Debate on Classes*. Londres - Nova York: Verso, 1989.